

A mohácsi veszedelemre emlékezünk

Evlia Cselebi Mohácsról

Evlia Isztambulban született, 1611 körül. Apja *Dervis Mohamed Zilli* tisztviselő, állítólag részt vett Buda (1541) és Szigetvár (1566) ostromában. Anyja az Abaza-nemzetségbeli *Melik Ahmed* pasa, későbbi nagyvezír nővére. Korának legjobb iskoláiban tanult, török anyanyelvén kívül nemcsak arabul és perzsául, de latinul és görögül is tudott. 1631-ben *IV. Murád* szultán apródjaként lépett udvari szolgálatba, ekkor kezdte meg Isztambul leírását. 1635-ben részt vett *IV. Murád* perzsiai hadjáratában. 1650-ben, mikor nagybátyja, *Melik Ahmed* pasa nagyvezír lett, befolyásos kapcsolatokra tett szert az udvarban. Beutazta Anatóliát, Szíriát, Mezopotámiát, Arábiát, a Kaukázust, Dalmáciát, Szerbiát, Oláhországot, Moldvát és a Krímet. 1660-64 közt bejárta Magyarországot és Erdélyt, 1664-ben csatlakozott a Bécsbe küldött török követséghez, majd császári pátenstlevéllel ment Németországba, Hollandiába, Svédországba, Lengyelországba, Oroszországba és a Krímbe, ahonnan hajóval tért vissza Isztambulba. 1678 körül vonult nyugalomba, utána nem sokkal meghalt. A nevéhez illesztett „Cselebi” cím a tanult emberek rangja. Utazásairól tíz könyvben számolt be, ennek korábban csak első kötetét ismerték. *Hammer*¹ 1846-ban Londonban publikálta az első két kötetet, ő úgy vélte, halála akadályozta meg a szerzőt műve folytatásában. Az első könyv töredékes másolata megtalálható a bécsi császári könyvtárban is.

1896-ban találták meg mind a tíz kötetet az üszküdari Szelimie-kertben levő *Perte*v pasa-féle könyvtár kéziratai között. A megtaláló, *Ahmed Dzsevdet Efendi* az „Ikdám” című korabeli sztabméli lapban tette közhírré felfedezését.

Bedzsib Ászim bej és *Ahmed Midhát Efendi* dolgozták fel és publikálták a teljes kéziratot. Első két kötetét már az 1897. évben napvilágot látott, ezt hamarosan további három követte. A magyar vonatkozású kötetet a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával sikerült megjelentetniük a törököknek. 1902-ben ennek magyarra fordításával megbízta a Magyar Tudományos Akadémia *Karácson Imrét*. A nagy tárgyismeretről tanúskodó, precíz fordítás már 1903-ra elkészült.

Evlia Cselebi 1660–63 közt bejárta Erdélyt és Magyarország számos táját. Rövid időre hazatért Sztambulba, de nemsokára parancsot kapott, hogy vegyen részt az 1663–64-es felsőmagyarországi hadjáratban. Sztambulból Belgrádba, majd Belgrádból Budára utazott. *Belgrádtól a Duna jobb partján, Eszéken át haladt Buda felé*. Utazása idején ugyanis ez volt mind a kereskedők, mind pedig a felvonuló seregek legkedveltebb útvonala. A mohácsi csata után Szulejmán szultán is ezen az úton vonult Budára. Ennek az útnak a biztosítására a meglévő régi várak mellett új erődítményeket is emeltek a törökök, ilyen volt Jenipalánk, Dzsánkurtarán, Hamzabég. Hét évvel az ő útja után, 1670-ben egy európai, *Edward Brown* angol utazó is leírta ugyanezt az útvonalat, de korántsem olyan részletesen, mint a *Köprülü* nagyvezír seregeit felső-magyarországi hadjáratra elkísérő különleges megbízott — mai szóval haditudósító — *Evlia Cselebi*.

Zimonytól kezdve különösen részletesen ír le minden helységet, az egyes helyek erődítményeit, hadi felszereléseit, őrségét, a török hadierők helyzetét a magyarországi végvárakban. Leírásából képet nyerhetünk a korabeli épületekről, utcákról, közintézményekről, népszokásokról, nyelvekről és viseletekről, a helyi iparról és keres-

¹ *Hammer*: Narrative of travels in Europe, Asia and Africa in the seventeenth century. Transl. from Turkish by Joseph von Hammer. London, 1846. I–II.

kedelemről, a hódoltsági városok vegyes társadalmáról. Megemlékezik a történelmi eseményekről is. Különös figyelmet érdemel a mohácsi csata leírása, amelyet — állítása szerint — egy szemtanú, *Kuzu Ali* aga elbeszélése alapján készített. Evlia azt mondja, hogy a korábbi írók tévedéseit óhajtja kiigazítani. Elbeszélésében új elem, miszerint csata közben egy lándzsára tűzött fejét hordoztak körbe a török táborban azt hirdetvén, hogy az a magyar király feje, holott a király megfutott. Ezzel a csellel — ha ugyan igaz volt — valószínűleg a török csapatokat akarták bátorítani. Új adat továbbá, hogy Evlia látogatásának idején a mohácsi csatatér török búcsujárárhely volt, és emléképület jelezte az ott eltemetett törökök sírhelyét. Hihetetlen motívum viszont az, hogy Evlia a mohácsi csata történetét a szemtanú *Kuzu Ali* agától hallotta. „Allításának némi valószínűséget csakis az a körülmény ad — írja *Karácson* — hogy Keleten az ilyen hosszú életű emberek nem tartoztak a ritkaságok közé. Evlia atyja és nagyapja, aki 1453-ban részt vett Konstantinápoly elfoglalásában, 147 évesen, apja pedig 117 éves korában halt meg. Ha kisgyermek korában hallotta is *Kuzu Ali* aga elbeszélését, annak legalább 130—140 évesnek kellett volna lennie. Ez az adat tehát valószínűtlen.”

1073 Zilkáde 3-án, vagyis 1663 június 8-án kelt útra Belgrádból, majd Zimony, Mitrovica, Szotin-palánk, Vukovár-palánk útvonalon érkezett meg Hindi Baba búcsujárárhelyéhez, aki — szerinte — negyven nappal előbb megjövendölte a mohácsi török győzelmet és Lajos király halálát. Innen Eszéken, Drávaváron, a Dráva-hídon, a Karasica-lápon és Baranyaváron keresztül érkezett meg Mohácsra. Leírja a várost, a várat, majd ellátogat a mohácsi síkra.

Evlia Cselebi leírásának újabb fordítását indokoltta teszi az a körülmény, hogy a korábbi, említett fordítások nehezen hozzáférhetők. Továbbá: a korábbi fordítók tevékenysége óta újabb, az eddigieknél teljesebb Cselebi-kiadás látott napvilágot török nyelven. (*Evlia Celebi Seyahatnamisi*, Istanbul, 1971.) Ennek ismerete önmagában is elősegíti az eredeti leírás gazdagságát megközelítő fordítás megkísérlését. Az interpretálást megkönnyítik a történettudomány eredményei, a tudományos történelemkutatásnak a korábbi fordítások óta feltárt tényei, összefüggései.

A mohácsi csata története

A történetírók már számos lapot megtöltöttek e harcmező leírásával. De a történelem hazugsággal, csalással is lehet elegyített! Ezért mi Szulejmán Urunk egyik hajdani fegyverhordozójának, vagyis *Kuzu Ali* aga műtefferikának, ki a harcban a padisán oldalán volt, szavait hangatván igyekeztünk a tőlünk telhető leghűbben lejegyezni a történeteket.

932-ben (1526) a Törvényhozó Szulejmán szultán pontosan százezer emberrel megállván itt, a négy égtáj irányába hírvivőket küldött. Azon az éjszakán sok száz fáklya világította meg ezt a tulipánmezőt. Nappali fény törte át a sötétséget. Reggelre visszaértek embereink.

„Padisáhom, az ellenséges katonaság felkerekedett és im, közeleg.” A hírre az előhad — Jahjapasazáde Báli bej, szendrői bég és Hüsrev pasa, boszniai bég — tízezer válogatott vitézzel harcra készen állt. A nagyvezír a Krasica-tónál állomásozott a ruméliai katonasággal, tízezer puskás janicsárral és 150 messzehordó ágyúval egy hadtestet alkotva; az anatóliai, szivasi, karamáni, adanai, marasi, aleppói és damaszkuszi katonaság pedig Szulejmán Urunk vezetése alatt sorakozott fel. Azt a helyet, ahol felálltak, ma is Király-dombnak nevezik. Felmentek embereink a tetejére és imádkoztak. A tetőn most egy kioszk van, Haszán pasa, budai vezír építtette. Szulejmán Urunk e dombtetőn végezte imáját, s mikor valamennyi harcos együtt mondta rá az *Amen-t*, feltűntek az ellenség keresztes jelvényei.

Gázi Báli bég és Hüsrev bég portyázói kergetőzni, csatározni kezdtek az ellenséggel. Báli bégtől jöttek az első levágott fejek és nyelvnék szedett foglyok. A padisáh lováról leszállva arcát a fekete földhöz érintve fohászzkodott: „Istenem! Tied az erő és hatalom, a győzelem és a vereség is a Te kezében van. Szeretett Mohamed Musztafa arcának verejtékére kér, segítsd meg Mohamed népét és vezesd győzelemre!”

A vitézek a próféta zászlajával viharfellegként rohantak az ellenségre. Mindenki belevetette magát a harc sűrűjébe, az itteni mártírhálát a túlvilági örök élet útjának tudva. Mikor a feketesapkás ellenséges katonaság lassacskán a mohácsi mező köze-

péig ért, negyvenkét irányból rontottak rájuk az igazhitű harcosok, egyként kiáltva Allah nevét. Összekeveredett a két had. Mikor a nagyvezír csapatszárnya is megjött, hősénekbe illő harc bontakozott ki. A nagyvezíri szárnyból egyetlen rohamkor húsz-ezer ágyu kettésével ontotta a golyót s az átokesőként hullt az ellenségre. A ruméliai, anatóliai, szerémi és szendrői katonaság úgy rontott az ellenségre, mint az éhes farkas a bárányra. Kétségbeesett helyzetbe került az ellenség és látta, hogy a pádisáh által vezetett damaszkuszi, aleppói, marasi katonaság mozdulatlanul áll, a nehézpogdász mellett pedig hegyikén magasodik a katonák fenyegető tömege. Megkezdték a visszavonulást, s mikor Lamnicahely mögött akartak fedezéket keresni, lesvétést kezdett a ruméliai katonaság. Az ellenség is lestvetett, s menekülni kezdett.

Ekkor a katonaság lándzsahegyen körbesétáltatott egy fejet a moszlim táborban, „A király feje” — mondták. A szétszéledő ellenséget egészen estig üldözték, hogy egy lélek se meneküljön. A király embereivel futván, egy mocsárba fulladt, onnan hozták fejét. Ebben a mocsárban számos magyar főember is halálát lelte. Lajos Király koporsóba tett holttestét drágaköves ruhában Szulejmán Uruk Székesfehérvárra (Isztolni Belgrádba) küldette. Ott a Manaid-templomban, vagyis a bálványok templomában temették el.

Kuzu Ali aga szava szerint hét király vett részt ebben a harcban. A hét királynak válogatott katonái voltak, s bizonyos, hogy legalább a felüket kardélre hányták. A padisáhnak százezer katonája volt, tényleges kardforgató azonban csak tizenkétezer mestervitéz. Erről a csatáról a következő történeti munkák maradtak fenn: Szétszúzta Buda királyát az igazságos pádisáh, 932 (1526). Az átkozott Lajos király megveretése 932-es év (1526).

E mostani hadjárat során katonáink ismét e síkon szálltak meg és mikor tűzhelynek, kútnak, latrinának való helyeket ástak, számos régen eltemetett holttestet találtak. Aki Mohamed népéből ebben a harcban elesett, azokat Szulejmán Uruk a korábban említett domb közelében temettette el, ez most is búcsújáró hely. A zarándokhely felett magas kioszk emelkedik, belsejében vizeskút csillapítja az arra járók szomját. Négy oldalról árok veszi körül, amelyet a kegyes Haszán pasa budai vezír ásatott, nehogy szétrágják az állatok a hősi halottakat.

Annak ellenére, hogy itt a nagyvezír öt nap pihenőt rendelt el, engedélyt kaptunk Ibrahim pasától, hogy ötven társammal útrakelhessünk Pécs vára felé, takarmány s egyebek beszerzése végett. A Harsány-hegy tövénél haladtunk el. Nagy, magános hegy, nincs a környéken hasonló. Már három konaknyi távolságból látszik minden felől. Olyan, mint egy tojás. Két órányit haladván Pecsevi várához értünk, melynek neve magyarul Pécs.

Katona Magda

A mohácsi csatater régészeti leletei

A mohácsi csatáról nagyszámú korabeli, latin és török nyelvű leírás maradt ránk, melyek több-kevesebb hitelességgel írják le a csatát közvetlenül megelőző és az azt követő napok eseményeit, a török és a magyar csapategységek mozdulatait és magát a csatateret is. Közülük a legpontosabb és a leginkább megbízható történeti forrás *Brodarics István* szerémi püspök és királyi kancellár munkája, aki szemtanúként maga is részt vett a mohácsi csatában. Mellette a török kútfőkből meríthetünk még igen sok adatot, mindenekelőtt a Szultán Naplójából, valamint *Dselálzáde Musztafa*, *Lufti pasa*, *Ferdí* és *Kemálpasazáde* munkáiból.

A viszonylag sok történeti munka, a levéltári anyag és a régi kéziratos térképek alapján sem sikerült azonban a hadtörténészeknek teljes pontossággal rekonstruálni a mohácsi csata hadmozdulatait, sőt még magát a csata színhelyét sem tudták körülhatárolni. A történeti források ugyanis sok esetben pontatlanok vagy hiányosak, és gyakran egymásnak ellentmondó adatokat közölnek. Éppen ezért a hadtörténészek figyelme a régészet felé fordult: a régészeti kutatásoktól reméltek olyan leleteket és adatokat, amelyek segítségével — a történetírók leírásait kiegészítve — megismerhetik a mohácsi ütközet minden mozzanatát és a csata színterét, valamint a török és a magyar tábor helyét is meg tudják határozni.

Az első régészeti kutatások célja az 1526. augusztus 29-i mohácsi csatában elesett magyar hősök tömegsírnak megtalálása volt. Nyilvánvalóan látszott ugyanis,

hogy a halottakat annak idején nagyjából a csatatérnek azon a pontján temették el, ahol elesetek, és így a tömegsírok helyének ismeretében a csatatér helye is körülhatárolhatóvá válik.

Az 1900-as évek elején indultak el az első ásatási kísérletek (a Csele patak, a Sátorhely és a Törökdomb térségében), de ezek minden komoly tudományos alapot nélkülöztek, mivel az összes, Mohács környékén megtalált sírt és emberi csontot, valamint településnyomot a mohácsi csatával hoztak összefüggésbe, holott azok egészen más korból valók voltak. 1924-ben, a közelgő 400 éves évforduló alkalmával *Gergely Endre* hadtörténész végzett kisebb ásatásokat a mohácsi síkon, de ezek a mohácsi csatánál jóval régibb leleteket és településmaradványokat hoztak felszínre.

A mohácsi csatatér első tervszerű és tudományos igényű régészeti kutatása 1959-ben kezdődött *Papp László* régésznek, a pécsi Janus Pannonius Múzeum egykori igazgatójának a vezetésével, aki egy évtizeden át tevékenykedett a mohácsi síkság XVI. századi lelőhelyeinek felderítésében. Ennek eredményeképpen 1960. őszén Sátorhelytől keletre, mintegy 1,5 km távolságban került elő az első két tömegsír, melyekbe minden kétséget kizáróan a mohácsi csata halottait temették el egykor. A két sír alakja arra enged következtetni, hogy nem a halottak eltemetésekor ásták szabályos sírgödör céljára, hanem már korábban is megvoltak ezek a mélyedések és eredetileg más funkciójuk volt. *Papp László* lehetségesnek tartotta, hogy ezt a két mélyedést ágyuállítások céljára, közvetlenül a csatát megelőzően ásták, vagy éppenséggel a magyar szekértáborot övező sáncárok részeinek kell tekintenünk őket, ahová a csata utáni napokban a magyar sereg halottait eltemették.

A két tömegsírban kb. 220—230 holttest maradványai feküdtek, rendszertelenül egymásra dobálva. A koponyákon sok esetben kardvágás okozta sebesülések nyomai látszóttak, de nagy számban kerültek elő lefejezett harcosok csontvázai is. A sírokban néhány rézből készült ruhakapocs-pár, lőszerszámdísz és 15 db ezüstérem (az 1503—1525. közötti évekből való veretek!) kerültek elő.

A további régészeti kutatások a mohácsi síkságon 1526-ban elpusztult középkori falvak helyét tisztázták. Sátorhelytől északra előkerültek Lajmér falu temetőjének sírjai, majd Lánycsók—Bácsfapuszta területén a XVI. századi *Bácsfalu* (nyilvánvalóan 1526-ban) tűzvész következtében elpusztult lakóházainak maradványai.

A mohácsi síkság nyugati peremén húzódó dombvonulat aljában, a mai Majs községtől DK-re egy újabb középkori, a XV—XVI. században fennállott falu leégett épületeinek omladékeit tárta fel *Papp László* 1962—63-ban. Az okleveles adatok és a régi kéziratok térképek alapján a falu neve *Merse* volt. *Brodarics István* a mohácsi csatáról szóló munkájában tévesen Földvár néven emlegette, amikor arról írt, hogy ennek a domb aljában fekvő kis falunak a házai közt pillantotta meg a magyar sereg a várakozó török janicsárokat, s itt helyezték el a törökök az ágyúikat. A két sereg közti első összecsapás ennek a falunak a közvetlen közelében történhetett. A mersei magaslat aljában húzódó síkságon ugyanis gyakran kerültek elő mélyszántás alkalmával olyan leletek (ágyu- és puskagolyók, nyílhegyek, bárd), amelyek a mohácsi csatával hozhatók összefüggésbe.

A tulajdonképpeni *Földvár* falu a Sátorhelyi ÁG Újistálló nevű majorjának területén, a Törökdomb szomszédságában feküdt. *Papp László* ásatásai hozták napvilágra ennek a XV—XVI. századi falunak a maradványait: templomának alapfalát, temetőjének egy részét és kemencék, lakóházak, személgödörök nyomait igen sok tárgyi emlékekkel (cserepedények, korsók, vassarlók, kések, vasnyársak stb.) együtt.

1975. novemberében és 1976. kora tavaszán a Mohácsi Nemzeti Emlékpark földmunkái során 3 újabb tömegsírt találtunk, amelyeket 1976-ban e sorok írója tárt fel. Ezek az 1960-ban megtalált két tömegsír közvetlen közelében, azoktól mindössze 8—10, illetve 35 m távolságra vannak. Bennük 700—800 halott maradványait regisztráltuk, tehát az eddig ismert 5 tömegsírban összesen kb. 1000 halottat temettek el.

A csontvázak rendszertelenül, egymásra dobálva feküdtek a sírban, sok esetben hason vagy féloldalt fekvő helyzetben. Mellettük kevés olyan régészeti tárgy került elő, melyek a viselethez (ruházathoz) tartoztak (rézből való ruhakapcsok, övcsatok, kardfüggeszítő karikák, pityék, gombok), de ezekből sikerült megállapítanunk, hogy ezekben a sírokban a magyar hadsereg halottai fekszenek. Természetesen köztük lehetnek azok a lengyel, cseh, morva és német zsoldosok és a segélycsapatok katonái is, akik a mohácsi csatában a magyarok oldalán harcoltak és estek el, de ezek csontvázait sem a régészeti leletek, sem pedig az embertani vizsgálatok alapján nem tudjuk különválasztani a magyar hősi halottakétól. A törökök sírjai mind ez ideig nem kerültek elő a mohácsi síkságon.

A sírokban fegyvereket vagy más értékesebb tárgyat nem találtunk, hiszen a törökök — a korabeli hadviselés szokása szerint — a csataterén fekvő halottakat kirabolták (a török történetírók dicsőkedve számoltak be arról, hogy a szultán milyen hatalmas zsákmányt szerzett).

A csontvázak vizsgálatának eredményeiből arra következtethetünk, hogy a tömegsírokban zömmel 20—50 év közötti erőteljes, robusztus alkatú férfiakat temettek el. A koponyákon hatalmas kardvágások nyomai láthatók, de nagyon sok a lefejezett harcos csontváza is, illetve a törzs nélküli koponya. Valószínű, hogy az eddig feltárt sírok a magyar tábor lemészárolt őrségének nyugvóhelyei, tehát a csatater délebbre fekvő területein előkerülhetnek még az első nagy összecsapás áldozatainak sírjai is.

Maráz Borbála

Egy érdekes Rákóczi-kiáltvány

A Rákóczi-szabadságharc alapvető politikai kiáltványát, a *Recrudescunt*-ot, a vezérlő fejedelem „*a keresztény világ valamennyi fejedelméhez és népéhez*” intézte. Felkérésére belső titkára, *Ráday Pál* 1704. január elején fogalmazta meg, de a kiáltvány előrekeltezett, mert a latin nyelvű szöveg nem a megírás napját tünteti fel, hanem „*a munkácsi uradalomban levő táborban*” 1703 június 7. napján datált. E naptól számitotta ugyanis Rákóczi a mozgalom kitérésének időpontját.

Mivel a kéziratot a fejedelem átnézte, kijavította és jóváhagyta, ezért a kiáltvány szövege nem tekinthető egy ember művének, hanem — ahogy *Köpeczi Béla* írja —: „*a szabadságharc hivatalos iratának.*” A manifesztum latin szövegét *Bercsényi Miklós* Nagyszombatban 1704. február 27-én éjjel kinyomtatta, s március elején már szerte az az országban ismertté vált. Magyar nyelvű változatát a debreceni nyomda készítette el a következő címmel:

„*A' Méltóságos Fejedelem Felső-Vadászi Rákóczi Ferenc, Kegyelmes Urunk által: Nemzetünknek s' édes Hazánknak a' Német Nemzet kegyetlen Uralkodása alatt lett, hallatlan meg-nyomorítottasáru, maga Méltóságos Személyének nagy méltatlan szenvedésérül: És Az Ausztriai Ház erőszakoskodása alól való fel-szabadulásáért fogott Magyar fegyvernek ártatlanságáru, az egész Keresztjén Világnak eleibe adatott Manifesztum: Köz Tudomány Tétel. Melly elsősorban Deák, mostan pedig Magyar Nyelven ujjonnan közönségessé tétetett.*”

A cím egyúttal elárulja a célkitűzést is, amiért a manifesztum közreadására sor került: megmutani a világ előtt a magyarság harcának jogosságát, mert nem lehet továbbra is megbízni azokban, akik saját okirataikat oly sokszor megsértették. „*Ezért — fejeződik be a kiáltvány — életünket, javainkat és utolsó csepp vérünket szabad akaratunkból édes hazánknak (ami mindenkinek a legdrágább) az osztrák liga alóli felszabadítására szenteljük.*”

A Rákóczi-szabadságharc ügye 1711-ben a szatmári békével elbukott, de a szabadság eszméje a Habsburg-ellenesség gondolatával együtt a kegyetlen megtorlások után is tovább élt népünk szívében. És hogy ez valóban így is volt, bizonyítja az a 340 lapnyi terjedelmű, kézírásos könyv, amelyet a Rákóczi-szabadságharc idején kezdtek el írni, s évtizedeken át vezetett egy Fejér megyei köznemesi család. Az utolsó egérrágra lapokon a *Sáy* család genealógiai adatait olvashatjuk; ez az írás azonban eltér a kódex legtöbb lapján észlelhető kézírásos formától.

A kódex első lapján hatalmas iniciáléval ez olvasható: *Manifestum Rákóczianum*. Ennek latin nyelvű szövege több tekintetben eltér az eredeti latin szövegű kiadástól. A kódexben néhol betoldások, néhol szóhiányok, mondatváltoztatások adódnak. Rákóczi címe az eredeti, első kiadású szövegben: *Princeps Rákóczy, de Felső Vadász* etc., a kézíratos példányban pedig az *y*-ből *i* lett, és Rákóczi címei között *ő-ző* nyelvjárással a „*Fölső-Vadász*” olvasható. A legmeglepőbb az, hogy a kódex utolsó mondatai teljesen eltérnek mind a latin, mind a magyar nyelvű kiadványétól. Az ismeretlen író a kiáltvány szövegébe beleszötte a vezérlő fejedelem hazájától való búcsúját is, és a következő szavakat adta tolla alá: „*... az üldözöttek vigasztalójára, az árvák Atyjára hagyom nagyon szeretett feleségemet, gyenge gyermekeimet, s őt, az Egyedült királysággal és térdhajlással kérem, ... hogy a jogok szerint hazámat igazsággal szolgálva a boldogság hajdani révébe vezethesse az, aki számkivettként is kitart egészen a sirig.*”

Az ordasi Rákóczi fa (Halász P. felvétele)

Majd váratlanul az eredeti manifesztum pontos keltezése következik: „Kelt munkácsi várunkban az Úr Ezer Hétszáz Harmadik esztendejében, június hó 7. napján.”

A kódexben nemcsak az érdekes, hogy eltér az eredeti szövegektől, hanem az is, hogy a kuruc szabadságharc kezdetekor Rákóczi még nem búcsúzatott el családjától, nem jelenthette ki száműzetésbe vonulását. Ezt az anakronizmust minden bizonnyal azért követte el a kódexíró, mert a manifesztum másolásakor hagyhatta el a fejedelem az országot.

A manifesztum lemásolása, első helyre kerülése, majd évtizedeken át történt rejectione, nemkülönben az anakronisztikus betoldás azt igazolja, hogy amíg a főnemes-ség a Habsburg-házzal együtt — az 1715. évi XLIX. törvénycikkkel — Rákóczit és elbűjosott híveit a haza nyilvános ellenségeinek, hazaárulóknak nyilvánította, addig a köznemes-ség és a nép körében tovább élt a vezérlő fejedelem és a bűjosók iránti szeretet és megbecsülés.

Tóth István

Egry József, a Balaton festője¹

Kevés olyan festő akad művészettörténetünkben, aki annyi szenvedésen, nyomorúságon ment volna keresztül gyermek- és ifjúkorában, mint *Egry József*. 1883. március 15-én a Zala megyei Újlakon született és 1951. június 19-én Badacsonytomajban halt meg. Ami a születés és halál évszámai között meghúzódik, az nemcsak a magyar, hanem a világ képzőművészettörténetének is egyik legtanulságosabb fejezete. Egry József élete ugyanis arra példa, hogy a tehetség kellő szorgalommal és erkölcsi fegyelemmel párosulva miként mutatkozik meg a legnagyobb nyomor, a legnagyobb nehézségek és akadályok ellenére is.

A fiatalkori nélkülözések, a sanyarú egyéni körülmények ellenére is szerencsés művész, aki már életében megkapta az elismerést a művészettörténettől éppúgy, mint a kortárs művésztől. Életében monográfiák jelentek meg róla, 1945 után pedig

¹ Ezt és a 32. oldalon lévő írást a művész halálának 25. évfordulója alkalmából közöljük. (Szerk.)

Kossuth-díjat és állami nyugdíjat kapott. Igaz, hogy művészete 1949 után átmenetileg nem élvezte a hivatalos művészetpolitikai rokonszenvet, s ez méltán keserítette meg a súlyosan beteg művész utolsó éveit, mégsem abban a tudatban hunyta le szemét, hogy művészetére nincs szüksége hazája népének. Az azóta megrendezett kiállítások sikere fényesen igazolta Egry művészetének jogosultságát és kivételes értelemben vett magasrendűségét.

1889-ben vagy 1890-ben került fel szüleivel Budapestre — később maga sem emlékezett a pontos évszámra. Nyomorúságos körülmények közé jutottak a falusi élet után. Dickens, Gorkij, Móricz, Kodolányi tollára való az a nyomor, amin Budapesten keresztül kellett menniük, aminek mindenekelőtt alkoholistává züllött apja volt az oka. Minderre maga emlékszik vissza. Anyja nagyon szerette, de elbetegesedett, lassanként tehetetlenné vált, mégis igyekezett fiának jobb sorsot biztosítani. Fia ezt soha nem felelte el. Akármilyen nehezen ment is sora, ahogy tudta, anyját mindig segítette, később pedig, amikor neves festő lett, maga mellé vette badacsonytomaji villájukba.

Visszaemlékezései — bármilyen meglepően hangzik — felemelők is: „Apám alkoholista lett, az életünk szegény anyámmal pokol lett. En többet voltam az utcán, mint otthon. Vittem csomagokat. Gyűjtöttem a ligeti színikör állóhelyére”. *Tehát nem hagyta magát*, nem akart elsodródni, ellenkezőleg: korán érett komoly fiatal. Rájött arra, hogy léte fenntartásához magának is hozzá kell járulnia, s nem válogatott a munkában, mégha iskolai tanulmányai rovására ment is. A polgári iskola negyedik osztályából kimaradt. Noha nagyon szeretett rajzolni, ebből sem kapott kitűnő osztályzatot. De nem szegte kedvét a sok kudarc és nehézség. Bújta a színházakat és a múzeumokat. A színház lett a „temploma”, otthona, nevelője. „Utána a múzeum, ahol kép volt látható. Képet-képet kerestem mindenhol” — olvassuk emlékezéseiben. Az volt a legnagyobb ünnepe, ha a Nemzeti Múzeumba mehetett! Később bejárt az Operába is, ahol bő alkalma nyílt a színpadi figurák rajzolásához.

Már akkor festő szeretett volna lenni, de nem tudta, hogy merre induljon. Inasnak ment egy vasbútorlakatos műhelyébe, ahol legalább bútorokat, s egyéb tárgyakat festettek. „Boldog voltam, hogy festéket, ecsetet foghattam, láthattam”. De boldogsága nem tartott sokáig. Egyik „mestertől” a másikhoz vándorolt, mindegyikben csalódnia kellett, mindenütt adósak maradtak neki. Végre valaki beajánlotta *Lyka Károlyhoz*, a Művészet című folyóirat szerkesztőjéhez, akinek megtetszettek munkái, még fizetett is, jóval többet mint amennyit ő maga kért értük. Lyka buzdítására kezdett megjönni önbizalma. Neki köszönhetette, hogy kijuthatott Párizsba „egy általa szerzett munkáért kapott összegből”. Párizsban hamar észrevette, hogy ott a külföldről érkező fiatalabb művészek elvesztik saját egyéniségüket. „A franciák csak a francia szellemű művészeteket becsülik. Párizsban a műpártolók többnyire idegen, más nemzetiségűek.” Azt is éles szemmel vette észre Egry, hogy az ún. modernista törekvéseket pártolók nem a franciák közül kerülnek ki, hanem a Párizsba vándorolt idegenek közül. A „gyökértelenek” közül — hogy *Pátzay Pál* későbbi szóhasználatát idézzük — Egry nem akart francia lenni, megmaradt Párizsban is magyarnak, s ott az új törekvések zsbívására idején is tudta becsülni *Munkácsy*, *Paál László*, *Székely Bertalan*, *Szízyei-Merse Pál* és a többi nagy magyar művész alkotásait.

Párizsban is szinte szakadatlan kínlás és nyomor volt az élete, s végül valósággal hazamenekült. Itthon már korábban kiállították a műveit, hazatérve nemsokára ösztöndíjhoz jutott, s bekerült a Képzőművészeti Főiskolára. Később az ösztöndíjat megvonták tőle, ő pedig búcsút mondott a főiskolának, de ez nem járt a tanulás elhanyagolásával. Ellenkezőleg! Fialat kora óta állandóan tanult, szívesen dolgozott, modell után is rendszeresen rajzolt. Egry nem azért tanult, hogy utánozzon, hanem hogy önmagát megtalálja saját egyéniségét nyújtsa. Olyan egyéni, senkihez sem hasonló festői világot teremtett, amely a szó eredeti értelmében egyedülállóan szép és tünevényes.

Az első világháborút könnyebb szolgálati beosztással úszta meg, de nem betegség nélkül. Egy téli gyakorlat alkalmával beszakadt alatta a befagyott árok, beteg lett, hónapokig kórházban kezelték. 1916-ban Badacsonyra küldték üdülni, erre így emlékszik vissza: „Itt szerettem meg a Balatont, amit addig csak vonatról ismertem, láttam.” A háború alatt megjárta a kanizsai laktanyát, felülvizsgálaton járt Pozsonyban, s mire a háborúnak vége lett, megnősült s Keszthelyre költözött feleségéhez, *Pauler Juliskához*.

Keszthelyen, majd később Badacsonyban éveken keresztül ülhetett a Balaton partján, csodálhatta, tanulmányozhatta páráit, fényeit, a fény által adódó eltolódásokat, aminek következtében a tárgyak a parton, a hajók, a vitorlások a Balaton egészen

más formában jelentkeznek, mint egyébként. Az emberi alakok, állatok, kocsik, szeke-
rek, hajók és halászó emberek egészen átalakultak a Balaton különös atmoszférájá-
ban. Ennek a csodálatos változásnak a titkait elsősorban Egry József érezte meg, élte
át és vetítette képeibe. A Balaton sajátos színei az ő képein senki más művészhöz
nem hasonlítható módon jelentkeznek.

Igyekezett ennek a balatoni világnak különös festői értékét felfedezni, s ebben
a vállalkozásában, mint maga írta, lényeges támogatást senkitől sem kapott. Mindez
nem azt jelenti, mintha nem akadtak volna pártfogói, de azok csak időnként bukkan-
tak fel, a közbeeső időszakok nyomorúságán nem enyhítettek. Pártfogói között említi
1916-ban a gróf Forgách-családot. Forgáchék meghívták őt balatonmáriai nyaralójuk-
ba. Ott gyönyörködött „legtöbbet a zalai part szépségében”. Egry nem tartozott a há-
látlan művészek közé: visszaemlékezéseiben megörökítette azok nevét, akik kisebb-
nagyobb összegekkel, képek vásárlásával, portré rendeléssel támogatták.

Keszthelyen meglehetősen elszigetelten élt, de a kitünő műtörténész, *Kállai Ernő*,
a festőművész *Bernáth Aurél* és *Nagy István* ott is meglátogatták, úgyszintén
Medgyessy Ferenc is.

A két világháború között gyógyulás végett Itáliában is megfordult, de az olasz
művészetek nem nagyon érdekelték. Még leginkább a korai keresztény és a bizánci
mozaikok, a pompeii-freskók ragadták meg figyelmét. Ő is úgy járt a tengerrel, mint
az a balatonyenesi ember, aki az első világháborúban Szicíliába került hadifogolynak,
s akitől mikor Egry megkérdezte: szép volt a tenger ugye, azt felelte: „Hát bizony
szép lett volna, csak ne járt volna mindig a Balaton a fejembe.”

Itthon neves műtörténészek és kiváló ízlésű gyűjtők egyre jobban méltányolták
művészetét. Különösen az egységes magyar gyorsírás megteremtője: *Radnai Béla*, az-
után *Fruchter Lajos*, *Cseh-Szombathy László* váltak gyűjtőjévé. *Oltványi-Artinger*
Imre az *Ars Hungarica* sorozatban 1932-ben remek kis monográfiát adott ki róla,
amely külön közli életrajzi adatait és az addig kapott díjait, kiállításainak színhe-
lyét, továbbá azokat a gyűjtőket, akiknek a birtokában nagyobb számú Egry-kép ta-
lálható. A szerző maga is közbüök tartozott.

Egry megfestette a balatoni fényeket, a lemenő napot, a partmelléki pásztorot, a
hazatérő juhnyáját, a csorda delelését, a Balatonnal kapcsolatosan a falusi keresztelő
Szent Jánost és Szent Kristófot. Festett visszhangot, hegykúpokat, parti nádasokat,
horgászó embert, a maga látása szerint, ahogy a Nap izzó fényében az ember és a táj,
a víz, és a légkör szemében tükröződött. A Balaton titkával kapcsolatban arra a meg-
állapításra jutott, hogy csak a Balatonnak léteznek olyan tulajdonságai, amelyekkel
egyetlen más tó sem rendelkezik, amelyek más tavaknál még Magyarországon sem
jelentkeznek. Ezek nem különállók magától a Balatontól, hanem összefüggnek a vona-
laival, a színével, a levegőjével, a fényével. Az a nagy ellentét, ami a balatoni időjá-
rásban megmutatkozik, az is csak a Balaton sajátja. Ugyanilyen ellentét nyilvánul
meg a fekvésében is — elég ránézni a térképre —, s a vonalaiban, színeiben és a
létköri viszonyaiban.

Összegezve saját Balaton festészetét, ilyen vallomásba sűríti eredményeit: „ritka
szépek Badacsony—Gulács környékén a vulkánikus hegyvonalak. Szóval gyönyörű a
Balaton világa. Nem csoda, ha a legegyszerűbb hétköznapi is ünneppé tud lenni benne.
En mindenestre mint festő sokat köszönhetek a Balatonnak. És ha talán nem is fest-
hettem eddig mindazt meg, amit szerettem volna, azért az az érzésem, hogy talán
nem volt egészen eredménytelen a velem kapcsolatos eddigi törekvésem”. Túlságosan
is szerényen fogalmazta meg a maga munkásságának jelentőségét. Ő nem a Balaton,
hanem annak a világát festette. Élete és művészete: a tehetség, az elhivatottság és a
komoly munka diadala a kedvezőtlen körülmények fölött.

Olyan kiváló Balaton-festők, mint *Mészöly Géza*, *Iványi-Grünwald*, *Csók István*,
Halápy János, *Bernáth Aurél*, *Szentiványi Lajos*, *Bartha László*, *Udvardi Erzsébet*
mellett Egry József Balaton-látása és festészete mindmáig egyedülálló a magyar kép-
zőművészet történetében. Ma is elsősorban Egry József és az említettek tanítanak
meglátni a Balaton igazi szépségeit. Mert valljuk be: nem ismerjük eléggé a Balaton
természeti szépségeit, mert nem ismerjük művészi szépségeit, amik csakis a képző-
művészeti alkotások segítségével tárulhatnak fel előttünk és tudatosulhatnak bennünk.
Mert igaza van a 25 éve halott művésznek, aki ezt írta: „Egy nemzetnél nemcsak az
a fontos, hogy vannak-e értékei, hanem az is, hogy vannak-e értékeinek megbecsülői.”

Szij Rezső

FŐBB IRODALOM: *Oltványi-Artinger Imre:* Egry József, Bp. 1932. *Egry Breviárium*, Veszprém
1973. *Láncz Sándor:* Egry, Bp. 1974.